

XIX asyrda türkmen taýpalary

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 22 январа, 2025
XIX asyrda türkmen taýpalary

XIX. YÜZYILDA TÜRKMEN BOYLARI

XIX. yüzyılda Mangışlak dahil Türkmenistan'da oturan belli başlı Türkmen boyları şunlardı: Teke, Yomut, Ersan, Köklen/Göklen, Çovdur, Salur/Salır, Sank vb. Bu boyların hemen hepsi (Çovdur'lar dışında) Salurlar'dan türemişlerdir. Dolayısıyla, Türkmenistan'ın etkin oluşumunda rol oynamış esas Oğuz-Türkmen boyu Salurlar'dır.

■ Tekeler

XIX. yüzyılda Türkmen boyları arasında hem nüfus itibarıyla, hem de konumları dolayısıyla en büyük boy Tekeler idi. Tekeler hakkında birtakım bilgiler sunan Ebulgazi Bahadır Han'a göre, Salurlar arasında Toy Tutmas isimli biri vardı; Teke ve Sarıkların ilk temsilcisi idi. Bu bilgiye bakılırsa, Tekeler ve Sarıklar Salur boylarındandır. Bazı araştırmacılar bu açıklamayı tatmin edici bulmamaktadırlar. Bunların başında G.İ.Karpov gelmektedir. Müellifin sunduğu bilgilere bakılırsa, daha XVI. yüzyıldan önce XI-XII. yüzyıllarda Teke adını taşıyan bir boydan bahsedilmektedir. Yeremeyev'de aynı görüşü paylaşıyor.

■ Onun çalışmalanna göre, XIII. yüzyılda Asya'nın çeşitli bölgelerinde:

Anadolu'da, Harezmi bölgesinde ve Serahs civarında Teke adı altında dolaşan boylar vardı. Bunlar, XI-XII. yüzyıllarda Teke boyundan ayrılmış küçük gruplar olsa gerek. Asanbayev, Kırgız boylan arasında bir Teke boyunun mevcut olduğunu ve Kazakistan'da Teke ismini taşıyan coğrafi isimlerin söz konusu olduğunu hatırlatarak bir önceki araştırmacılar kervanına

katılmaktadır. En ilginç görüş ise A.Bekmuradov tarafından ortaya atılmıştır. Müellife göre, Tekeler, Hunlar'dan bir boydur, isimleri de Teke (Tukyu?) olmalıdır. Bu görüşe Soltanşa Atanıyazov da katılmaktadır. Bu bilgiler arasında kesin gibi gözüken Abulgazi Bahadır Han'ın açıklamasıdır.

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde Tekeler'in yoğun olarak Ahal bölgesinde oturduklarını görüyoruz. Muhammed Kazım'a göre, Ahal bölgesi Durun, Nisa, Ebiverd, Bami, Behreil, Gök-Tepe, Mehin ve Kozgan gibi önemli kısımlara ayrılmakta ve buralar Tekeler'in elin-deydi. Döneme ait mevcut bilgileri biraraya getiren A.Karriyev'in vardığı sonuca göre, Ahal bölgesi Tekeler'in yurdudur, bu dönemde onlann başında Ak-hal-işan isimli bir lider bulunuyordu. Bölgenin sadece Tekelerden ibaret olduğu söylenilemez. M.Annanepesov'un da belirttiği gibi, daha XVIII. yüzyılda Ahal'da Tekelerle birlikte Yemreli, Karadaşlı, Alili, Nohurlu, Anaulu ve Mürçeli gibi küçük Türkmen boyları da oturmaktalardı. 1717 yılında bölgeye önemli çapta bir Teke göçünün gerçekleştiği bilinmektedir. Bu göçün Kızıl-Arbat üzerinden kopup geldiği sanılıyor. Tekeler'in en yoğun olduğu kısım Ahal'ın Gök-Tepe denilen ilçesiydi. Bölgede boylar arasında zaman zaman vuku bulan mücadelelerde Tekeler çoğu zaman üstün konumda bulunan taraf oluyorlardı. XVIII. Yüzyılın sonlarında Deregeze Tekeleri'nin Gök-Tepe civarında oturan Alileri kaçırdıkları bilinmektedir. Ahal bölgesi uzun bir dönem İran'daki Türk devletlerinin etkisinde kalmıştır. Safeviler, peşinden de Afşarlar'm saldırıları öncelikli olarak Ahal, Merv bölgelerini hedef almaktaydı. Türkmen boylarınının Tekeler'in liderliğinde zaman zaman bir araya gelip bu saldırılara karşı koydukları bilinmektedir. Yine de Nadir Şah'ın dağıtıcı güçleri Türkmen topraklarından rüzgar gibi geçerek büyük hasarlara neden olmuşlardı. 1747 yılında Nadir Şahın öldürülmesinden sonra Türkmen boyları nefes almışa benziyorlardı. 1830 yıllarında Tekeler'in Ahal ve Etek üzerinde bariz üstünlükleri söz konusudur. Aynı yıllarda Tekeleri Özbek Hanlarından Allahkulu Han'la ittifak ettiklerini görüyoruz. Zira Allahkulu Han'ın orduları Bavert kalesini yıkararak, Aliler'in büyük bir kısmını Harezme göçe

zorlamışlardı, Aliler'in Etek'teki ekin alanlarım ise Tekeler'e bırakmıştı. XIX. Yüzyılın ilk dönemlerinde Tekeler'in Artık, Govşut, Duşak, Hoca-metkala, Mene ovalarına sahip olduklarını; Alililer'in Kürenkala'da; Mahtumlar, Hocalar ve Şıhlar'ın Kozkankala, Maktumkala, Hoca-kala ve Muncuklu eli bölgesinde banndıkları bilinmektedir. Tekeler'in bölgedeki üstün konumu Rus işgaline kadar sürmüştü. Gök-tepe savaşları öncesinde Ahal'da 32 bin kadar... çadır vardı. Gök-tepe savaşı sonrasında bölgede sadece 18 bin ev kadar Teke'nin yaşadığı biliniyor. Tekeler sadece Ahal'da değil Türkmenistan'ın çeşitli bölgelerinde de iskan tutmuşlardı. Serahs, Tecen, Kızılarbat, Mangışlak bölgesinde Teke gruplarının barındığı sözkonusudur. Ama bunlar Ahal'daki kadar güçlü ve nüfus itibarıyla üstün konumda değillerdi.

Tekeler'in genelde büyük bir çoğunluğu göçebe hayat yaşarlardı. XIX. Yüzyıldan itibaren Tekelere ait yerleşim alanları, ekin tarlaları, üzüm bağlarının bulunması bunların yavaş yavaş yerleşik hayata geçtiklerini göstermektedir. Tekeler'in yerleşik hayatı tercihlerindeki en büyük etken olarak göç edecek toprak alanlarının daralması ve göçler sırasında büyük güçlüklerle karşılaştıktan gösterilmektedir.

Kaynakça: «HAZAR ÖTESİ TÜRKMENLERİ»

Yazar: EKBER N.NECEF ve AHMET ANNABERDLYEV

◆ ◆ ◆

■ XIX. Yüzyılda Türkmen Boyları

Türkmen boyları arasında üç büyük boydan birinci olarak gösterilen Tekeler: Utamış, Toktamış ve Yalkamış olarak üç büyük kola ayrılıyorlardı. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Utamışlar: Sıçmaz ve Bakşı; Toktamışlar: Bey ve Vekil; Yalkamışlar ise Alaşa ve Polatşa gibi seçilen boylarla temsil ediliyorlardı. Her boy küçük obalara, obalar da tirelere (kabilelere) ayrılmaktaydı. Türkmenistan tarihi hakkında en zengin bilgilerin bulunduğu Rus kayıtlarından biri olan Obzor Zakaspiyskoy Oblasti [Hazar Ötesi'ne Bakışj'da, 1890

yıllarında Tekeler'in kendi aralarında bir hayli oba ve kabilelere ayrıldıkları, ama bu yapılaşmanın hiçbir zaman net olmadığı ve XVIII-XIX. yüzyıllarda Teke denince bütün Hazar Ötesi bölgesinin en nüfuslu halkından bahsedilebileceği hatırlatılmaktadır. Tekeler'in bu konumunu tarihi kaynaklar vasıtasıyla en ayrıntılı şekilde 1890 yılında B. Petruseviç belirtmiştir. Nitekim, G. Petruseviç'e göre, tarih boyunca bölgeyi Persler'e, Araplara karşı savunan güçlerin yerini XVIII-XIX. yüzyıllarda Tekeler'in aldığı ve boyun Hazar Ötesi bölgesinde en güçlülerinden olduğu üstüne basarak belirtilmiştir.

Tekeler'in Türkmen boyları arasındaki üstün konumu Rus işgali sonrasında da devam etmiştir. Bazı Teke boyları 1930 yıllarına kadar kabile tarzı yaşamlarını korumuşlardı.

■ Yomutlar

Yaygın bulunan bir görüşe göre, Yomutlar Salur boyları arasından çıkmış en büyük Türkmen boylarındandır. Bu hususta en iyi bilgi Ebulgazi Bahadır Han'ın Şeceresinde bulunmaktadır. Bazı tarihçiler daha erken dönemlerde tarihi kayıtlarda Yomut adını taşıyan boydan bahsedildiğine dikkat çekmektedirler. Bunlardan Ye.A.Zuyev daha uzaklara giderek Yomut isminin aslının «Yumut/Yum» olduğunu ve bunun da «Gunn/Hun» olabileceğini vurgulamıştır. Bir sıra araştırmacılar, Uygur yazıtlarında «Umut/Yumut» isminin geçtiğini belirtmektedirler. V.Radlov, «Yumut»un 'toplanmak' anlamında olduğunu belirterek, Uygur yazıtında geçen bu kelimenin 'yığın', 'küme' manasını taşıdığını bir vesileyle ifade etmiştir. Anlam olarak, Vambery'de 'yığın olduğu hakkında bir açıklama önermiştir. Etimologlar, Türkçede «yum», «yummak», «yumak», «yamak», «yamalak», «yumruk» ve «yumun» gibi Yum/Yumut/Yumut kelimesinin kökünü içeren bir sürü sözcüğün bulunduğu dikkat çekerek, genelde «küme, yığın, toplu» anlamı üzerinde durmaktadırlar. A. Djikiyev ise daha farklı bir öneride bulunmuştur. Ona göre, Yumut/Yomut boy ismi «yov» – yağlı, düşman; «mut» – met, yıkıcı, öldürücü anlamları

içeriyor, yani «Yomut» düşman öldüren, düşmanı yok eden anlamındadır. N. N.Yomudskiy ise Yomut boylarının XII-XIII. yüzyıllarda müstakil bir boy gibi varlıklarını sürdürdüklerinden söz etmektedir. Sonuç ne olursa olsun, sözkonusu XIX. yüzyıla gelindiğinde Yomutlar hem siyasal, hem de nüfus bakımından Türkmenlerin önde gelen temsilcileriydiler.

XVIII. Yüzyılda Yomutlar iki ana kola ayrılmaktaydı: Günbatır veya Şagadam Yomutları, Demirkazık veya Daşhovuz Yomutları. Türkmenistan'ın geneline yayılmış gözüken Yomutlar, Etrek-Gürgen bölgeleri dışında Karakalpak ve Özbek topraklarında da oturmaktalardı. Bölge XVIII. yüzyılın ortalarında sürekli Afşarların saldırısı altında kalmıştır. Kaynaklar, bölgeye 28 Şubat 1731 yılında yapılan Nadir Şah'ın saldırılarından bahsetmektedirler. Afşar saldırılarını, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk döneminde Kaçarlar'ın baskınları takip etmiştir. A.A.Roslyakov, XIX. yüzyılın başında Türkmen boylarının oturdukları bölgelere göre sıralamasını yaparken, Yomutlar'ın ağırlıklı olarak Hive topraklarında ve Gürgen'de yerleştiklerini belirtiyor. Ona göre, Gürgendeki Yomutlar Kara-Çokalar adıyla tanınıyorlardı. Hazar Ötesi Bölgesine Bakış yıllık istatistik dergisinin ilk sayısında Kara-Çokalar ile Yomutlar arasında bağ olduğu vurgulanmaktadır. Vambery, Yomutlar hakkında şöyle bahsetmektedir: «...Yomutlar İran sınırından Ceyhun nehrine kadar uzanan Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde ve bazı adalarda sakindirler. Bu oymağa bağlı dört aşiretten biri, sürdürdükleri eşkıyalık nedeniyle diğerlerinden ayrılarak İran uyuğuna girmişlerdir. Yomutlar 40 bin çadır, yani iki yüz bin nüfustan oluşan bir topluluk olduklarını iddia ederler». Vambery'nin 200 binlik bir Yomut nüfusundan bahsetmesi şüphesiz çok abartılıdır, ama Yomutlar'ın oturduktan yerler ve İran sınırındaki eşkıyalıktan 14 Haziran 1874 tarihli Rus Albay Gluhovskiy'in merkeze verdiği bilgilerce de teyit edilmektedir. Abd el-Razzak'ın verdiği bilgilere göre, XIX. yüzyılın başında İran sınırında oturan Yomutlar'la Kaçarlar arasında birtakım savaşlar cereyan etmiştir. Kaçar sultanının emriyle Muhammet Kulu Mirza,

Yomutlar'a karşı saldırılarda bulunmuş, Yomutlar da liderleri Kurban Kılıç Han'ın komutasında onlara karşı direnmişlerdir. İran sınırında Kaçarlarla Yomutlar'ın çatışmaları 1836 yılına kadar sürmüştür. Gürgen bölgesinde oturan Yomutlar ise daha çok yerleşik bir düzene sahiplerdi. Kaynaklar onları tanımla ve bağımlılıkla uğraştığını haber vermektedir.

S.Ataniyazov, Yomutlar'ın iki büyük kote: Bayramşalı ve Kara-Çoka'ya ayrıldıklarını, bunlardan Bayram Şalı kolunun Öküz, Salak, Orsukçı, İğdir ve Uşak boylarına, Kara-Çoka kolunun ise Caferbey ve Atabey boylarına bölündüklerini belirtmektedir. Her boy uruklara, uruklar da obalara ayrılmaktaydı. Rus işgali sırasında Yomutlar'ın Öküz boyu iki uruğa, bunlar da 12 obaya; Salak boyu ise üç urukta ve 17 boya; Orsukçı boyunun Cüneyitler 13 urukta, Ve-kilkel'ler 4 urukta, Gımsalar ise 10 urukta temsil ediyorlardı. Ruslara karşı ilk direnen Türkmenler Ersarılar Yomutlar olmuştu.

■ Ersarılar

Türkmen boyları arasında sırasına ve önemine göre üçüncü sırayı Ersarılar almaktaydı. XVI. Yüzyılda Balhan ve Mangışlak çevresinde oturan Salurlar'dan Kul Hacı'nın Ersarı Bey isimli oğlunun soyundan geldiklerinden dolayı onlara böyle bir isim verildiği rivayet edilir. Z. Ş. Novşiranov, daha IX. yüzyılda Türkler arasında «sarı» ismini taşıyan boyların olduğunu ve «sarı» adıyla Türk coğrafyasında (Kafkas ve Türkmenistan) birçok yer isminin bulunduğunu belirtmektedir. R. G. Kuzeyev, «Ersarı» adının «Sarı adam» anlamında olduğunu, T. A. Jdanko ise Karakalpaklar arasında da küçük bir Ersarı uruğunun olduğunu belirtmektedir.

XIX. yüzyılda Ersarılar, Türkmenler arasında nüfus bakımından yoğun, coğrafi olarak da dağınık bir konuma sahiplerdi.

Ya.R.Vinnikov'un düzenlediği bir şecereye göre, bu dönemde Ersarı boyları dört kola ayrılmıştı:

Ulutepe, Güneş, Kara ve Bekevül (Beyevil).

Bunlardan Ulutepe:

Gurama, Garaca, Surhı, Çatrak, Surh, Esenmenli, Akderi, Acı, Gızılıyak, Müsürgarabagşılı, Etbaş, Gabırdı, Danacı boylarına;

● Güneş:

Kabasakal, Çekir, Süleyman, Çakır, Omar ve Gurama;

● Kara:

Gurayış, Bay, Çekiç, İslam, Tagan, Yabancı, Kazan, Mamaş; Bekevül ise Sarılı, Lamma, Uşagon, Yerli, Gültak ve Togaçı boylarına ayrılmışlardı. Ersarılar'ın yoğun olarak oturdukları bölge Amuderya nehrinin orta kısımlarıydı. Bölgenin en önemli ve merkezi toprakları Pend ve Yolatan olarak gösterilmektedir. Ersarılar'ın büyük bir kısmının yerleşik hayata sahip oldukları, toprak işleriyle ilgilendikleri, bunun yanında at, koyun gibi büyük sürülere sahip olanları da göçebe yaşamı tercih ettikleri biliniyor. Bölge, Rus işgaline kadar sık sık Özbek hanlıklarının saldırısı altında bulunmuştur. Nitekim, Ersarılar arasında azınsanmayacak kadar Özbek de yaşamaktaydı.

■ Köklen / Göklenler

F.K.Maksimoviç, önemlerine göre Göklenler'i üçüncü büyük Türkmen topluluğu olarak göstermektedir. G.I.Karpov, Orta Çağlarda Oğuz-Türkmen boyları arasında «Gök» veya «Göklü» adıyla meşhur bir boyun olduğunu belirtiyor. S.Agadjanov ise XI. yüzyılda Balhan ve Sırderya boylarında «Gök / Göklü» isimli bir boyun varlığından söz eder. Araştırmacılara göre, adı geçen «Gök / Göklü» boyu Göklenler'in ataları olsa gerek. F.S.Faseyev'e göre, «Göklen» adı «Gök ölen»den gelmektedir. Burada «ölen» kelimesi eski Türkçe'de «ölenk/üleng»ten, yani «su»dan gelmekte olup, manası «mavi su» demektir.

Göklenler'in XIX. yüzyılda yoğun olarak Etrek ve Gürgen civarında oturdukları biliniyor. İran tarihçisi Rıza Kulu Han, Göklenler'in Gürgen'de su bulunan topraklarda banndıklarını haber vermektedir. İran'la sıkı ilişkileri bulunan Göklenler

XIX. yüzyılın ilk yarısında İran'a karşı sık sık savaşmak zorunda kalmışlardır. 1836 yılında Feridun Mirza'ya karşı Karrı-Kala savaşında Göklenler, Kaçarlar'a karşı cesaretle savaşmışlardır. Harezmi topraklarında da oturdukları bilinen Göklenler'in, 1856-1857 yıllarındaki rakamlara göre buradaki sayısı 10 bin kadardı.

Gürgen'de barınan Göklenler'in tarımla uğraştıkları, geniş bağlara sahip oldukları biliniyor. Gürgen'in suyu bol kısımlarında Göklenler her sene 1 pud buğdaya karşılık 50 pud buğday mahsul alıyorlardı. K.Bode, Göklenler 'in dağların dere bulunan kısımlarında vişne, annut, elma, nar, şeftali, erik ve üzüm gibi meyvalar topladıklarını belirterek, bu boyu Türkmenler arasında ekincilikte en önde gelen boy olarak tanıtmaktadır. 1859 yılında M. N. Galkin bölgede oturan Türkmenler'in mevsimine göre çeşitli bölgelere göçler yaptığını, yerleşik olanların da kendi oturdukları alanları taş duvarlarla çevir-diklerini belirtiyor. Göklenler, tarım kadar bostan ürünleriyle de meşgul oluyorlardı. Göklen kavunları Türkmenler arasında çok meşhurdu. Rus işgaline karşı pek az direnen Göklenler sakin ve yerleşik konumlarını işgalden sonra da sürdürmüşlerdir.

■ Çavuldurlar / Çovdurlar

Türkmen boyları arasında gösterilen Çavdur/Çovdur topluluğu, diğer boyların aksine hem nüfus, hem de konum itibarıyla güçlü bir konuma sahip değillerdi. Bu boy için, kendi hallerinde küçük bir Türkmen kümesi tanımı XIX. yüzyılda Çovdur boylarının durumuna pek uygun düşer. Ama Çovdurlar, tarih olarak Türkmen boylarının en eskisiydi. Daha Kaşgarlı Mahmut, onlardan «Cuvaldar» olarak bahseder. Reşideddin, Abulgazi ve Salar Baba, onları «Cauldur», «Covuldur», «Çavuldur», Yazıcıoğlu ise «Çavındır» olarak tanıtmaktadır. Araştırmacılardan Karpov, Maşakov ve F. Sümer onların en eski bir Oğuz-Türkmen topluluğu olduğunu belirtmişlerdir. Abulgazi'ye göre, Şah-Melik'in öldürülmesi üzerine Oğuzlar'ın önemli bir kısmı Mangışlak bölgesine göç etmişlerdir. Bunlar

arasında «Çavdur/Çavuldur» boyu da bulunuyordu. XVI. yüzyılda Mangışlak bölgesi Mangıtlar tarafından istila edilince Salurlar ve Çavdurlar bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Yine de Mangışlak'ta küçük bir grup halinde bulunan Çavdurlar, daha sonra Kalmuklar'ın istilasına uğramışlardır. Bu istilalar sonucu Çavdurlar'ın bir kolu Kuzey Kafkasya'ya kadar gelip yerleşmişlerdir. Kalmuk saldırıları çekilince tekrar Mangışlak sahasına gelen Çovdur boyları XIX. yüzyılda Kazaklar'ın zulmüne uğradılar. 1863 yılına ait bilgilere göre, Çavdur boyları Aral gölünün güney kıyısı ile Kara-Boğaz arasında oturuyorlardı. Yu.E.Bregel, XVIII. yüzyılda Kuzey Türkmenistan bölgesinde oturan Yomut ve Teke boyları dışında Çavdur boyunun da olduğundan bahsetmektedir. Rus resmi kayıtlarında XIX. yüzyılda Kuzey Türkmenistan'da Çavdur-Esenli boylarının barındığını haber vermektedir. Kaynağa göre, bölgede oturan boylar arasında Çavdur, İğdır, Abdal, Buruncuk ve Buzacılar yer almaktaydı. Verilen bilgilere göre, Rus istilası sırasında bölgedeki Çavdurlar'ın sayısı 3,5 ile 17 bin çadır arasında değişiyordu. Kaynaklar, Çovdur boyunun Yomut ve Tekelerle birlikte Hive hanlığına karşı savaştıklarını, bunun dışında diğer Türkmen boylarına da saldırdıklarını belirtmektedir. Rus işgali altına en erken düşen boylardan biri olan Çovdurlar, işgali kolaylıkla kabul etmemiş, özellikle, Ruslar'ın Hive'ye ulaşımında büyük sorunlar çıkarmışlardır.

■ Salurlar / Salırlar

Salurları, bugünkü Türkmenler'in ataları olarak tanıtmak hiç de yanlış olmazdı. Mahmut Kaşgarlı, 22 Oğuz boyu arasında Salurları «Salğur» olarak ilk sırada gösterir. Reşideddin «Oğuzname»sinde Salurları «Nereye varsa kılıç ve çomağı iş görür» namıyla hatırlamaktadır. Yazıcıoğlu da bu tanımlamaya uyarak «Salur yani salur, yani kandaki irişesir kılıç ve çomakanrevan olsun» diye bu boyun dikkate şayan gücünden ve öneminden bahsetmektedir. Salurlar'ın Türkmen tarihindeki yeri ve önemine dikkat çeken F.Sümer, bu hususta şu açıklamalarda bulunmuştur:

«Salurlar, Hazar Ötesi Türkmenleri'nin meydana gelmesinde birinci derecede amil olan Çavuldur, İğdir, Eymir, Karkın gibi boylardan biridir. Hatta eldeki bilgilere göre onları en başta saymak gerekir». Yukarıda da sık sık belirttiğimiz gibi, XIX. yüzyılda Türkmenistan bölgesini elinde bulunduran Teke, Yomut, Sarık gibi boylar Salurlar'ın türemeleridirler. Bunu dikkate alan F.Sümer, Türkmenler etnik olarak Salur Türklerinden teşekkül etmişlerdir, demekte tamamiyle haklıdır.

XIX. yüzyılda en önemli Salur nüfusu Merv bölgesinde, Herat taraflarında, Murgap civarında yurt edinmişlerdir. Vambery bu dönemde Salur nüfusunun 8 bin çadıra ulaştığını söylüyorsa da, bu rakam çok abartılıdır. Ama, bu dönemde ister nüfus, isterse de siyasi bakımdan adı geçen bölgede dikkat çekecek sayıda Salurların oturduğu bilinmektedir. Türkmenlerin etnik yapısını oluşturmalarına karşı Salurlar, XIX. yüzyılda diğer Türkmen boyları gibi küçük bir boy olmaktan öteye gitmemekteydi. Hatta bu dönemde Salurlar, Teke ve Yomut gibi boylann yanında oldukça zayıf konumda kalmaktaydı. Alihan-Avarskiy'nin topladığı verilere göre, XIX. yüzyılda Merv bölgesinde oturan Türkmenler'in sayısı 200 bin kadardı. Bunların 26 000 çadırını Tekeler teşkil ediyordu, geri kalan 6 400 çadır Türkmen boylan ise Sarık, Ersarı, Salur, Ata ve diğer küçük boylardan oluşuyordu. Yani, toplam çadır sayısı 32 400'e denk gelmektedir. Alihan-Avarskiy'e göre, her çadırda 6-7 kişinin oturduğunu hesaba katarsak, bölgede 200 bin kadar Türkmenin yaşadığı düşünülmektedir.

Merv bölgesinin coğrafi olarak tarıma müsait olması Salurların bir kısmını ekincilik yapmaya zorlamıştır. Tarımla uğraşan Salurlar, yine de göçebe hayatı bırakmamış, büyük sürüler halinde koyun, deve ve at beslemekteydi. Hayvancılık onları göçebe tarzı yaşamı bırakmakta önemli bir engeldi. Halıcılığın da onlar arasında önemli bir uğraş olduğu bilinmektedir.

İşgalden sonra boy olarak etnik nüfuslarını yavaş yavaş kaybeden Salurlar, XIX. yüzyılın sonlarında bağımsız bir boy gibi artık hissedilmemeye başlamışlardır. Bu yıllarda, Merv'in en önemli Türkmen boyları olarak hala varlıklarını koruyan Teke ve Sarıkların yanında onların anılmaması Salurlar'ın

yoğunluklu olarak tarıma yöneldiklerinin bir göstergesi olsa gerek.

■ Sarıklar

Türkmenler'in en büyük boyları arasında gösterilen Sarıklar, XIX. yüzyıl Türkmen siyasi tarihinde de izlerini bırakmış güce ve etkiye sahiplerdi. Bir sıra tarihçi Sarıkların Sarılar'la aynı boydan olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sarı boyları XI. yüzyıldan sonra Orta Asya Türk boyları arasında isimleri geçen küçük bir zümreyi teşkil ediyorlardı. S.Agadjanov'a bakılırsa Oğuzlar'dan bir boy olan Sarılar, pek o kadar da etkin bir güç olmamışlardır. K.Şaniyazov, Sarılar'la Sarıkların aynı olduklarına kanaat getirmiştir, bu görüşe R.Kuzeyev ve hatta V.V.Barthold da katılmıştır. Gerçi bu son iki tarihçi bu hususta görüşlerini K.Şaniyazov'dan epey önce ortaya atmışlarsa da, konuya K.Şaniyazov kadar hakim olamamışlardır. Durum her ne olursa olsun, Sarıklar XIX. yüzyılda önemli bir Türkmen boyu olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

XIX. yüzyılda en büyük Sarık boyu Merv bölgesinde oturmaktaydı. 1842 yılına ait Rus resmi kaynaklarında Merv vadisinde bulunan Türkmenler arasında Sarıklar'ın da adı geçmektedir. En geniş bilgi ise Alihan-Avarskiy'e aittir. Ona göre, bu dönemde bölgede toplam 6 400 kadar Sarık oturmaktaydı. Alihan-Avarskiy, Yolotan civarında da Sarıklar'dan bir zümrenin iskan ettiğini aktarmaktadır. P.M.Lessar'a göre Sarıklar 12 bin çadırdan fazla bir nüfusa sahiplerdir. Bunun 4 bin çadırı Yolotan'da, kalanları ise Pend, Guşgı, Kaysor ve Koşu bölgesinde oturmaktaydı. 1819 yılında Hazar Ötesi'ni ziyaret eden Rus gezgin N.N.Muravyev ise Sarıklar'ın sayısını ne az, ne de çok, tam 20 bin çadır olarak göstermiştir.

Sarıklar, diğer Türkmen boylan gibi Rus işgaline karşı çıkmış olsalar da pek fazla varlık gösterememişlerdir. XIX. Yüzyılın sonlarında ise Rus kaynaklarında «Tuzemtsı» yani «yerli» olarak anılan Türkmenler'den bir parça haline gelen Sarıklar hayvancılık ve ekincilik arasında bir yaşam sürdürmekteydiler.

■ Diğer Önemli Boylar

Bahsettiğimiz büyük ve siyasal bakımdan önemli Türkmen boylarının dışında XIX. yüzyılda Türkmenistan bölgesinde bu boylardan ayrılmış, bazen onların etkisinde, bazen de bağımsız faaliyet gösteren onlarca Türkmen boyu yaşamaktaydı. Bunlardan en dikkat çekenleri Ata, Alili, Nohurlu, Mahtum, Hoca, Şıh ve Seyid boylarıdır.

■ Ata'lar

Ata boyunun adını Hoca Ahmet Yesevi'den aldığı söyleniliyor. Bir nevi dini kimlik taşıyan Atalar, Hoca Ahmet Yesevi'nin çevresinde bulunan erenlerin Yesevi'ye saygılarından olsa gerek böyle bir ismi kabul etmişlerdir. Zamanla boy özelliklerini taşımaya başlayan bu erenler grubu dini etkilerini kaybederek, Türkmen toplulukları arasında küçük bir zümre olarak gözükmeye başlamışlardır. S.Demidov, «Ata» isminin Türkler ve Türkmenler arasında dini lideri ifade eden «şeyh» veya «pir» anlamı taşıdığı belirtmektedir. XIX. Yüzyıla ait Rus kaynaklarında Ata boyunun Tekelerin etkisi altında Ahal, Merv ve Amu-Derya bölgesinde oturduklarını, Göklen ve Yomutlar arasında da Atalar'ın bulunduğu belirtilmektedir. Bunların sayıları hakkında tam bilgi bulunmuyor. Alihan-Avarskiy, Merv bölgesinde oturan 32 400 çadırlık Ersan, Sarık boyları arasında Atalar'ın da yer aldığını belirtiyor. Atalar kimlikleri dolayısıyla Türkmen boylan arasında saygın bir konuma sahiplerdi. Onlara, tıpkı «Şaman» veya «Bakşı» gözüyle bakılırdı, ama bu tip görünümlerine rağmen İslami yönleri daha ağırdı. Atalar, Türkmenler arasında bir nevi «Yesevi'nin öğrencileri» olarak «Seyidler» konumundalardı. Göktepe savaşında ölen yüzlerce Türkmen erenlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan ilim ve din adamları bu zümreden hesap edilmektedir.

■ Alili'ler

XIX. yüzyılda isminden söz ettiren bir diğer Türkmen boyu ise

Alililer'dir. Alili olarak anılan bu küçük zümre Ebulgazi Bahadır Han'a göre, adını Ali Çora (Ali Çur/Cur) isimli bir beyden almışlardır. Bir diğer bilgiye göre, Alili boyu Ali Cur ve onun küçük kardeşi Ersan Bey'in soyundan gelmektedirler, bunlar da Salurlar arasında isim yapmış beylerden olmuştur. H. Yusupov'a göre, Alili diye bilinen bu Türkmen boyu İranlı özelliklere, yani Şii özelliklere sahip olup, asıl adları «Ali ili»dir. Anlaşılan, H.Yusupov, Alileri, Hz. Ali'yi ideolojik bir aygıt olarak kendilerine şiar edinen Alevi/Şii Zümresi'nin bir nevi Orta Asya kolu olarak tanıtmaya çalışmıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yansına ait bir Rus kaynağında 800 çadırlık bir Alili zümresinin Ahal bölgesinde oturduğu da söylenmektedir. Alili boylarının en önemli yerleşim alanları ise Kaka ve Kürenkale civarıydı. Kaynaklar, XVI. yüzyılda Uzboy, Ahal, Etek ve Merv bölgesine dağılmış Alili boyunun, XVIII. yüzyılda en fazla Nisa ve Durun illerinde barındıklarını belirtmektedir. 1830 yılında bunların Hive hanlarına karşı bir çatışması da söz konusudur. 1873 yılında Rusların Hive Hanlığına son verilmesinden sonra, Alililer Etek bölgesine yerleşmiş, bir kısmı ise Kuzey Afganistan'a gitmiş.

■ Nohurlu'lar

Alililer kadar bir nüfusa sahip olan bir diğer Türkmen boyu Nohurlu idi. XIX. yüzyılda küçük bir zümre olan Nohur/Nuhur boyu, Güney Türkmenistan'ın dağlık bölgesi Köpet Dağı eteklerinde oturuyorlardı. Bunlar, Rus işgaline kadar Tekeler'in ve İran liderlerinin sık sık baskınlarına uğramaktaydı. Siyasal ve etnik konuları hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Nohurlar, kolaylıkla Rus yönetimini benimsemişlerdir. Bunda Tekeler'in onlara karşı yaptıkları baskınlar etkin olmuştur. «Nohur» adının etimolojik açıklaması üzerinde duran S.Atanıyazov kelimenin Moğolca'da «sulu yer, dere» anlamında olduğunu belirtse de, boyun etnik konumu hakkında bilgi vermemiştir.

■ Sıh'lar (Şeyh'ler) ve Seyidler

XIX. yüzyıl Türkmenleri arasında Şıh'lar ve Seyid'ler

bulunuyordu. Şıhlar ve Seyidler zümresinin Mangışlak, Karaboğaz ve şimdiki Türkmenbaşy illerinde oturdukları biliniyor.

■ Mahtumlar

Önemi pek gözükmeyen Karadaşly boyu Hive civarında, Mahtum boyu ise Karrıkala ve Hocamkala bölgesinde barınıyorlardı.707 Bu boylar, dış baskılardan daha çok, büyük Türkmen boylanm sıkı kontrolü ve dağıtıcı baskıları altında bunalmış bir hayata sahiplerdi. Sık sık yer değıştirdikleri gibi, Rus işgali sırasında da Ruslara karşı pek fazla varlık göstermeden onların hakimiyetine boyun eğmişlerdir.

Kısacası, XIX. yüzyılın 70'li yıllarına kadar Türkmenistan bölgesi Türkmen boylarının egemenliğinde bulunsa da, bu boylar arasında en ufak bir siyasal birlik dahi yoktu. Devlet gibi önemli bir mekanizmadan yoksun bulunan Türkmen boyları genellikle göçebe hayat anlayışına sahiplerdir.

■ Bu Türkmen boyları arasında milli bir unsur aranacak olursa şu hususları esas alınması gerekecektir:

1) Türkmenistan bölgesinin, dış baskılara ve sık sık gerçekleşen saldırılara rağmen hep Türkmen boylarının (Teke, Yomut, Ersan, Sarık ve Çovdur) kontrolünde olduğu için genel bir coğrafi birlik sağlanmıştı, denilebilir.

2) Türkmen boyları arasında nüfus bakımından en büyük boylar olan Teke, Ersan, Sarık ve Yomutlar aynı boydan, yani Salurlar'dan teşekkür ettiklerinden, aralarında etnik bir bağlılık mevcuttur.

3) 100 ile 200 çadırlık nüfusa sahip küçük Tacik ve İranlı zümreleri dışarda tutarsak Türkmenler arasında tek bir dil hakimdi: Türkmençe XIV. yüzyıldan itibaren, bölgede geniş olarak kullanılmakta, XVII. yüzyıldan sonrada şiir dili olmuştu. Bunun bir nedeni de Türkmenlerin pek fazla okuma ve yazması olmadığı için kendi dillerinin dışında başka bir dili bilmemelerinden kaynaklanmaktadır.

4) Diğer bir milli 6zellik olarak da, T6rkmenler'in aynı dini duygu ve inançları taşımalarıdır. Genellikle, İslam'ın Sünni mezhebine mensup olan T6rkmenler, bu inançları arasında gelenekçi dinsel duygularını da yaşatmaktaydılar.

Etnik, dinsel, dil ve coğrafi unsurlar gibi aynı bağları taşımalarına rağmen T6rkmen boylan arasında siyasal, ekonomik ilişkiler pek olmamış ve bunun sonucunda Rus işgaline kadar ve hatta sonrasında T6rkmen milli kimliğinin oluşumu gerçekleşmemiştir. Ama yine de ilkel anlamda böyle bir alt yapının olduğu gözardı edilmemelidir.

<http://www.turktoresisi.com/viewtopic.php?f=74&t=1641> Taryhy makalalar